

**СОҒЛИҚҚА ҚАРШИ ЖИНОЯТЛАРИНИ ТЕРГОВ ҚИЛИШ БЎЙИЧА
ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАР ТАЖРИБАСИ****Есимбетова Барно Есенгелдиевна**

Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси докторанти,

E-mail: esimbetova02177@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7574897>

Аннотация. Мақолада қасддан баданга шикаст етказиш жиноятлари бўйича олимларнинг фикр мулоҳазалари, хорижий мамлакатлар қонунчилиги таҳлил қилинган.

Таянч сўзлар. қасддан, шикаст етказиш, методика, криминалистик тактика.

2017 йил 7 февраль куни Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” Фармонида амалдаги қонунчилик, ҳуқуқни қўллаш амалиёти ва илғор хорижий тажрибани таҳлил қилиш, шунингдек кенг жамоатчилик муҳокамаси натижасида ишлаб чиқилган ҳамда қуйидагиларни назарда тутадиган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишларидан бири сифатида: “қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилишга йўналтирилган суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини мустаҳкамлаш, маъмурий, жиноят, фуқаролик ва хўжалик қонунчилигини, жиноятчиликка қарши курашиш ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш тизими самарасини ошириш, суд жараёнида тортишув тамойилини тўлақонли жорий этиш, юридик ёрдам ва ҳуқуқий хизматлар сифатини тубдан яхшилаш”¹ тасдиқланган.

Қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш бўйича хорижий мамлакатлар тажрибаси Ўзбекистон жиноят процессуал қонунчилик, криминалистика методикасига жорий этилиши катта аҳамиятга эга. Ривожланган мамлакатларида қасддан баданга шикаст етказиш жиноятларни тергов қилиш моҳияти, методикаси тушунчасига нисбатан назарий-ҳуқуқий ёндашувларни таҳлил қилиш, чет эл мамлакатларида уларни тергов қилиш методикасида криминалистик тактикаси нуқтаи назаридан илмий ва амалий жиҳатдан тадқиқ этиш амалдаги жиноят қонунчилигида амал қилинаётган механизми самарадорлигини ошириш имкониятларини белгилаб беради. Айни пайтда хорижий давлатлари қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш бўйича хорижий мамлакатлар тажрибаси билан боғлиқ масалаларнинг ечими ўзига хос хусусиятларга эга.

Ривожланган хорижий мамлакатларда кейинги йилларда ўтказилган жиноят-ҳуқуқий ислохотлар шуни кўрсатдики, қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш бўйича хорижий мамлакатлар тажрибаси жорий этиш истиқболлари уларни такомиллаштириш, ҳар бир субъектларни ваколатлари, тергов ҳаракатларни ўтказиш ҳал қилиш ўзига хос аҳамиятга эгадир².

¹Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда

²Қаранг: *Зацепин А. М.* Дополнительная квалификация преступления. Общие и специальные вопросы: монография. – М.: Проспект, 2017. – 304 с.

Жумладан АҚШ Буюк Британия, Венгрия, Жанубий Корея, Испания, Россия Федерацияси, Хитой, Франция ва бошқа бир қатор давлатларда қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш бўйича тажрибаси, улардан фойдаланиш криминалистик стратегиясида ушбу жиноятларни тергов қилиш ўзига хос алгоритмга эга. Унда «қасддан баданга шикаст етказиш методикаси» деб, криминалистикага мувофиқ ушбу жиноятни тергов қилиш алгоритминини тўғри аниқлаш ва асослантириб бериш жараёни деб тан олинади³. Буни таҳлил қилганимизда, қасддан баданга шикаст етказиш жиноятни бевосита содир этган жиноятчиларни жиноий жавобгарлик қилиш ва бу борада ушбу жиноятларни самарали тергов қилиш лозимлиги мантиқан келиб чиқади.

Юқорида кўрсатилган мамлакатларидаги жиноят қонунчилигидан фарқли равишда Австрия, Германия қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш методикасининг ўзига хос хусусиятлари сифатида криминалистик тактикасида инновацион технологияларни кенг қўлланилиши белгиланган⁴.

Қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш методикасининг самарали механизми Жанубий Корея, Хитой, Франция, Россия, Япония каби давлатлар тергов харакатларни ўтказиш тактикасида ўз аксини топган. Бироқ, таъкидланган давлатлар қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш методикаси турлича ҳал этилган⁵.

Бинобарин, Франция тергов органлари суд тизимида бўлганлиги ва полиция томонидан суриштирув ишларни олиб боришларида қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш методикаси криминалистик тактик жихатдан процессуал тартиби мурракаблаштирилган холда амалга ошириши белгиланган. Бундан ташқари, айрим тергов харакатларни ўтказишда криминалистик тактика назариясига асосланган холда белгилайдилар⁶. Француз криминалистикасидаги мазкур ёндошув албатта қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш методикаси самарасини оширишга йўналтирилган. Фикримизча, қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш методикасида терговчи, суриштирувчи ва терговга қадар текширувни амалга оширишни тез вақтда яқунлаб ишни прокурор орқали судга юбориш. Мазкур қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш методикаси ҳам Франция криминалистика қоидаларига биноан ўзига хос белгиларга эга.

А.М. Зацепин ва И.Я. Козаченколар фикрига кўра қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш методикаси сифатида айнан шу турдаги жиноятларни

³Қаранг: *Крилова Н.Е., Серебренникова А.В.* Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии). Изд. 2-е пере раб. и доп. Учебное пособие. –М., 1998. – С. 123.

⁴Қаранг: *Леванова М.Р.* Прикосновенность к преступлению в Уголовных кодексах Германии и Франции // Уголовное право: стратегия развития в XXI веке. Материалы 4-й Международной научно-практической конференции, 25-26 января 2007 г. –М., 2007. –С. 557.

⁵ *Крилова Н.Е., Серебренникова А.В.* Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии). Изд. 2-е пере раб. и доп. Учебное пособие. –М., 1998. – С. 123.

⁶Қаранг: *Крилова Н.Е., Серебренникова А.В.* Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии). Изд. 2-е пере раб. и доп. Учебное пособие. –М., 1998. – С. 123.

исботлаш жараёнида инсон баданининг ҳаракатлар тизими мақомида тан олиш зарур ва унинг ифодаси шундан иборатки, одам бадани ва унинг органларини маконда ва замонда ҳаракат қилиб, ижтимоий муҳитда (ҳаракат) маълум жисмоний ўзгаришларга олиб келади ёки бирон-бир тана ҳаракатларидан воз кечиш (ҳаракатсизлик) дан иборат бўлади⁷.

Шуни ҳам эътиборга олиш лозимки, криминалистик методикаси маънода қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини умумий жиҳатдан олсак, терговга қадар текширув, жиноят ишини қўзғатиш ва кечиктириб бўлмайдиган тергов ҳаракатларни олиб боришни таҳлил қилсак, бу фаолият терговни олиб боришга маъсул бўлган мансабдор шахсларга оид бўлади. Бу шундан иборатки, қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш методикасини умумий жиҳатдан олсак, у далилларни тегишли шакллар орқали тактикасини самарали қўллашни таъминлайди.

АҚШ, Канада, Австралия давлатларнинг қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш методикасига биноан шуни ҳам эътиборга олиш зарурки, ушбу жиноятларни квалификация жараёнида, қилмишни умуман фарзли равишда бор ёки йўқлигини эмас, балки у ёки бу жиноят таркибини таърифлашда қонунда қайд этилган аломатларнинг бор ёки йўқлигини аниқлаймиз. Уларни таҳлил қилиб, шуни аниқлаймизки, қонун ижодкори ҳар қил даражадаги умумлаштирув жиҳатидан қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш методикасининг мукамал тавсифини қайд этган⁸. Шунга боғлиқ равишда қонундаги ушбу жиноий қилмишнинг бир неча тасниф этиш турларини ажратиш мумкин бўлади.

Қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш методикаси хорижий давлатларнинг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятини қиёслаб таҳлил қилиш бўйича А.Х. Саидов таъкидлаганидек, “қиёсий-ҳуқуқий тадқиқ этиш, бир томондан, чет элда асосий муаммони ҳал қилишда ўзини оқлаган фойдали омилларнинг барчасини аниқлашга кўмаклашса, бошқа томондан хориж тажрибасининг салбий томонларини, у ёки бу ҳуқуқий ечимларнинг самарали эмаслигини ҳисобга олиш учун имконият яратади”⁹.

Дарҳақиқат, қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш методикаси борасида хорижий давлатларнинг қиёсий мавжуд миллий криминалистиканинг нисбийлигини акс эттирган ҳолда миллий криминалистик тизимини ривожлантириш истиқболларини белгилашда муҳим аҳамият касб этади.

Бугунги кунда қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш методикаси самарали механизмини яратиш жаҳоннинг деярли ҳар бир давлатнинг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан амалга оширишда криминалистика тактикаси борасида кўп муаммоларга тўқнашадилар. Ушбу турдаги жиноятларнинг тергов қилиш

⁷Зацепин А. М. Дополнительная квалификация преступления. Общие и специальные вопросы: монография. – М.: Проспект, 2017. – 304 с.; Козаченко И. Я. Уголовное право. Особенная часть. Практикум: учебное пособие для бакалавриата и специалитета / И. Я. Козаченко [и др.]: ответственный редактор И. Я. Козаченко. – Москва: Издательство Юрайт, 2019. – 263 с.

⁸ The Certified Criminal Investigator Body of Knowledge: 1st Edition American College of Forensic Examiners Institute – New York: Routledge, 2013. – 539 p.

⁹Саидов А.Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): Учебник для вузов. – М., 2000. – С. 36-37.

методикасига оид алгоритм билан боғлиқ муаммолари турли мамлакатларда турлича бўлиб, аксарият ҳолларда криминалистик жиҳатлари тараққиёт даражаси билан белгиланади. Ушбу тоифадаги жиноятларни қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш методикасини оптималлаштириш энг долзарб муаммолардан бири деб тан олиш мумкин¹⁰.

Қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш методикаси хорижий давлатларда хусусий айблов орқали амалга оширилади. Моддий маънода жабрланувчининг суд олдида ўзига нисбатан жиноят содир қилинганлигини исботлашдан иборат бўлиб, унга мувофиқ жиноят содир қилган шахсга қарши айблаш ҳуқуқи давлат томонидан жабрланувчига берилади¹¹.

Бу борада айрим ҳуқуқшунос олимларнинг фикрича қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш методикаси борасида исботланиш жараёнида тергов ҳаракатларни криминалистик тактикаси қоидаларни билиш ва ўз вақтида самарали қўллаш мақсадга мувофиқ¹². Қолаверса, бу ўзгаришлар, ўз навбатида, юртимизда амалга оширилаётган қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш методикасини ривожланиш, шунингдек бошқа тактик усулларни инновацион технологияларни кенгроқ қўллаш орқали такомиллаштирилади.

Хорижий давлатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, Қозоғистон жиноят-процессуал, тезкор-қидирув фаолияти тўғрисидаги қонунчилигида белгиланган қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш методикаси борасида тегишли криминалистик тактик усуллари, Италияда қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш методикаси борасида суд-тиббиёт экспертизаси хулосаси ва бошқа криминалистик техника имкониятлардан фойдаланиш йўлга қўйилган¹³.

Диана Грин ва Альберт Р.Робертснинг «Оғир жиноятлардан жабрланган шахсларга ёрдам бериш: баҳолаш, даволаш ва гувоҳлик амалиёти»¹⁴ деб номланган рисолада тадқиқотчилар қасддан баданга оғир шикаст етказиш натижасида жиноятлардан жабрланган шахсларга ёрдам кўрсатиш масалаларини ва зарурий равишда уларнинг ички оламини тадқиқ этган эдилар. Улар содир этилган жиноят жабрланувчиларга

¹⁰Корнеева А. В. Теория квалификации преступлений: учебное пособие / отв. ред. А. И. Рапог. – М.: Проспект, 2017. – 112 с.; Новоселов Г.П. Алгоритм уголовно – правовой квалификации преступления / Г.П. Новоселов // В сборнике: Общество и преступность: уголовно-правовые, пенитенциарные и криминологические аспекты сборник научных статей Вятский государственный университет. 2017. С. 46-50.

¹¹Тураева Д.Р. Жиноят процессида жабрланувчининг ҳуқуқ ва манфаатларини муҳофаза қилиш механизмини такомиллаштириш: Юрид. фан. бўйича фалс. док-ри. (PhD). дис. автореф. – Т., 2020. – 54 б.

¹²Козаченко И. Я. Уголовное право. Особенная часть. Практикум: учебное пособие для бакалавриата и специалитета / И. Я. Козаченко [и др.] ; ответственный редактор И. Я. Козаченко. – Москва: Издательство Юрайт, 2019. – 263 с.;Крилова Н.Е., Серебренникова А.В. Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии). Изд. 2-е пере раб. и доп. Учебное пособие. –М., 1998. – С. 123.

¹³ Suzanne Bell, Crime and Circumstance: Investigating the History of Forensic Science – London: Praeger, 2008. - 277 p.

¹⁴ Green, Diane L. Helping victims of violent crime : assessment, treatment, and evidence-based practice / Diane L. Green, Albert R. Roberts. P.53; cm. – (Springer series on social work).-N.Y.: Springer Publishing Company, LLC. 2008. –256 p.

руҳий-эмоционал, ижтимоий, жисмоний, тиббий ва моддий таъсир қилишини асослаган¹⁵.

Қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш методикасини қўллашда хорижий давлатларда содир этилган жиноят ва етказилган зарар ўртасида тўғридан тўғри ва ички боғлиқлик бўлиши керак, чунки етказилган зарар ушбу жиноятнинг бевосита оқибати ҳисобланади. Айблов ҳукми чиқарилаётганда жиноятнинг объекти, жиноят туфайли етказилган зарарнинг хусусияти ва миқдори, жабрланувчининг шахсини тавсифловчи ҳолатлар исботланган бўлиши, аммо бу шахснинг ўзи арз қилган вақтидан бошлаб уни жабрланувчи деб тан олинишига тўсиқ бўлмаслиги керак. Акс ҳолда зарар кўрган шахс ўзининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини вақтида амалга ошира олмайди.

Халқаро ҳуқуқнинг қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш методикаси борасида умумэътироф этган ҳуқуқий ҳужжатларида асосий мақсад жабрланувчиларнинг бузилган ҳуқуқларини тиклаш ва жиноят натижасида етказилган зарарни қоплашдир. Ҳозирги вақтда қонунчиликка биноан ушбу жиноятлар бўйича айбдор жабрланувчига етказилган зарарни қоплаш мажбуриятини олади. Қозоғистон Республикасида 2018 йил 10 январида «Жабрланувчиларга етказилган зарарни компенсация қилиш жамғармаси тўғрисида»ги қонун қабул қилинди. Унга асосан ҳуқуқбузарлардан мажбурий тўловларни ундириш тўғрисидаги нормалар қабул қилиниб, жамғарма маблағлари ҳисобидан бир йўла тўлов шаклида етказилган зарар тўлаб берилади.

И.Н.Крапчатованинг қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш методикасида жабрланувчи шахслар жиноят процесси иштирокчилар ҳуқуқларини таъминлаш борасида таъкидлашча, «жиноят процесси иштирокчиларининг давлат томонидан ҳимоя қилиш муаммоларини ҳал қилиш халқаро юридик актларда юридик жиҳатдан мажбурий бўлган хулқ-атвор қоидалари ва тавсия этилган нормалар йиғиндиси, миллий қонун ҳужжатларида мустаҳкамланган бўлиши лозим»¹⁶.

Қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш методикаси бўйича халқаро умумэътироф этилган халқаро стандартлар асосида бир қатор алоҳида қонунлар, қабул қилиш мақсадга мувофиқ¹⁷.

Юқорида қайд этилганидек, ривожланган давлатлар каби Ўзбекистонда ҳам қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш методикаси борасида жабрланувчиларга давлат томонидан ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатилса мақсадга мувофиқ бўлар эди. Яъни: жиноят натижасида шахсга ўртача оғир ёки оғир шикаст ёки тан жароҳати етказилганда; жинсий эркинликка қарши жиноятдан жабрланганда; жиноят натижасида жабрланувчи ОИВ, ОИТС ёки гепатит В ёки С шаклини

¹⁵ Green, Diane L. Helping victims of violent crime : assessment, treatment, and evidence-based practice / Diane L. Green, Albert R. Roberts. P.53; см. – (Springer series on social work).-N.Y.: Springer Publishing Company, LLC. 2008. –256 p.

¹⁶ Яшин А.В. Некоторый зарубежный опыт защиты участников уголовного судопроизводства от преступных посягательств // Международный журнал экспериментального образования. – 2015. – № 11-4. – С. 579-581; URL: <http://www.expeducation.ru/ru/article/view?id=8644> (дата обращения: 08.05.2020).

¹⁷ James W. Osterburg, Richard H. Ward, Criminal Investigation: A Method for Reconstructing the Past: 7th Edition – New York: Routledge, 2013. – 688 p.

юқтирганлик ҳолатларида давлат томонидан компенсация тўловлари тўланиши лозим.

Қонунда компенсация тўловларини амалга ошириш учун «Махсус Фонд» ташкил этилиши назарда тутилган¹⁸. Ушбу қонуннинг қабул қилиниши қасддан баданга шикаст етказиш жиноятларидан жабрланувчиларнинг ҳуқуқий мақомини сезиларли даражада мустаҳкамлаб, уларнинг бузилган ҳуқуқлари тикланишига олиб келган бўларди. Шунингдек, жабрланувчиларнинг қўллаб-қувватловчи Фонднинг фаолиятини белгилловчи нормалар белгиланиб, жиноятчилик сезиларли даражада яхшиланар эди.

Ҳозирги кунда қасддан баданга шикаст етказиш жиноятлари бўйича жабрланувчиларга етказилган зарарни давлат томонидан қоплаш учун ноқонуний топилган даромадлар ва ҳуқуқбузарликлар содир этиш натижасида тўланадиган жарималар ҳисобидан қуйидаги давлатларда «Фонд»лар ташкил этилган: Австрия, Бельгия, Болгария, Буюк Британия, Венгрия, Германия, Дания, Греция, Ирландия, Испания, Италия, Кипр, Латвия, Литва, Люксембург, Мальта, Нидерландия, Норвегия, Руминия, Словакия, Словения, Финляндия, Франция, Чехия, Швеция, Швейцария ва Эстония¹⁹.

Ҳар бир қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилиш методикасининг икки таянчи бўлиб, бири ушбу жиноятнинг криминалистик тавсифи, иккинчиси далилларни излаш топиш ва расмийлаштиришда ҳамкорликни ташкил тактикасидан иборатдир. Бу жойда биз хорижий давлатларда қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилишда криминалистик тавсифига урғу берамиз. Бу ушбу жиноятларни криминалистик тавсифи уларни самарали очиш ва тергов қилиш қоидаларни билиш янада ривожлантиришга олиб келади²⁰. Буюк Британияда ҳам қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилишда криминалистик тавсифи ёрдамида олиб бориш кенг қўлланмоқда²¹.

¹⁸ Ўзбекистонда суд-ҳуқуқ тизимининг ривожланиши ва жабрланувчининг ҳуқуқий ҳолатига таъсири Қонунчилик ва ҳуқуқни қўллашнинг долзарб муаммолари: Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2013. – 372 б.

Жертвы преступлений право на защиту. Аналитический доклад.// Правозащитное движение «Сопративление». – М., – 2015. – С. 41.

²⁰ Крилова Н.Е., Серебренникова А.В. Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии). Изд. 2-е пере раб. и доп. Учебное пособие. –М., 1998. – С. 123.

²¹ Уша ерда

Бундан хулоса қилиш мумкинки, миллий криминалистикаси мактабида қасддан баданга шикаст етказиш жиноятини тергов қилишда криминалистик тавсифи, методикаси ва тергов харакатларни ўтказиш тактикаси қилиш хусусиятларни билиш лозим. Хорижий тажрибани инобатга олиб, унда соғлиққа қарши жиноятларини тергов қилишни индивидуаллаштиришга хизмат қилувчи айрим жиҳатларга эътибор қаратиш муайян ижобий натижаларни бериши мумкин.